

УДК 37.035.232.

Л.В. Повалій, м. Київ

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ГУМАННИХ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН

У статті розглядаються основні аспекти сучасного стану дослідженості поняття гуманних батьківсько-дитячих взаємин у теоретичних працях.

Ключові слова: сім'я, гуманність, гуманні взаємини, батьки, діти.

Кардинальні зміни, які відбуваються на сучасному етапі розвитку суспільства, висувають на перший план низку важливих проблем, включаючи і психолого-педагогічні. У числі останніх – проблема гуманізації міжособистісних взаємин між батьками і дітьми в сучасній сім'ї.

На сьогодні сімейна політика є одним з важливих напрямів соціальної політики держави. Серед основних положень державної освітньої політики, відображених в Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ ст., схваленій ІІ Всеукраїнським з'їздом працівників освіти (2001) і затвердженій Указом Президента України у 2002 р., виокремлюється “перехід до гуманної педагогіки, спроможної формувати самодостатню особистість”.

Саме сім'я як найважливіша складова в житті цивілізованого демократичного суспільства покликана відігравати пріоритетну роль у гуманістичному вихованні підростаючих поколінь, досягненні стабільності та прогресу української держави. У сучасних умовах сім'я розглядається як провідний мікрофактор виховання і соціалізації підростаючої особистості, оскільки є персональним середовищем її життя і розвитку. Водночас зміни в політичних, соціальних, економічних умовах та у суспільній свідомості громадян України загострили протиріччя в сімейному вихованні дітей. На виховну функцію сім'ї в сучасних умовах негативно впливають нуклеаризація, послаблення родинних зв'язків, зменшення можливостей батьків для спілкування і контролювання дітей, зміна стандартів поведінки, сімейних цінностей протягом життя одного покоління; переоцінка досвіду сімейного життя, зниження можливостей батьківського впливу

на дітей в умовах сім'ї, недооцінка ролі сім'ї в житті суспільства і кожної людини зокрема.

Метою означеної статті є теоретичний аналіз сутності понять “гуманність”, “гуманні батьківсько-дитячі взаємини”, визначення основних чинників механізму формування означених взаємин у системах “батьки-діти”, “діти-вчителі”, “вчителі-батьки” у сімейно-шкільному середовищі.

У психолого-педагогічній науці накопичений значний теоретичний матеріал з проблеми батьківсько-дитячих взаємин. Їх вплив на формування дитячої особистості розглядався в працях Ю.Аркина, О.Вишневецького, О.Духновича, Н.Лубенець, А.Макаренка, Я.Мамонтова, С.Русової, К.Ушинського, Я.Чепіги. Експериментальний аналіз специфіки батьківсько-дитячих взаємин проведений у дослідженнях А.Варги, Ю.Гіппенрейтер, В.Гарбузова, О.Захарова, Е.Ейдеміллера, О.Сидоренко, Е.Юстицька.

При визначенні вихідних положень дослідження найперше звернемося до поняття “гуманність”.

З латинської мови *humanitas* – готовність допомагати іншим людям, виявляти повагу, турботу. За словником В.Даля, “гуманний” трактується як людяний, людський, притаманний освіченій людині; людинолюбний, милосердний [3, с. 408].

На думку сучасних психологів, гуманність – це зумовлена моральними нормами і цінностями система, установка особистості на соціальні об'єкти (людину, групу людей чи живу істоту), яка представлена у свідомості людини переживаннями співчуття і співпереживання й реалізується у спілкуванні і діяльності в діях підтримки, співучасті і допомоги [8, с. 116]. Поняття “гуманність” як соціальна установка, що включає пізнавальний, емоційний і поведінковий компоненти, використовується при аналізі широкого кола проблем, пов'язаних із засвоєнням моральних норм, емпатією, з вивченням так званої “допоміжної поведінки” [8, с. 91-92].

У філософському словнику поняття “гуманність” визначається як “людяність, ідеал різноманітних напрямів гуманізму, що має за головну мету гармонічний розвиток властивих людині ціннісних здібностей почуття і розуму, вищий розвиток людської культури і моральності за відповідної їй поведінки по відношенню до інших людей і до

всього суцього...” [10]; у “Словнику іншомовних слів” це поняття трактується як людяність, людинолюбство, повага до людей, людської гідності [6, с. 91-92]. В якості синоніма поняттю “гуманність” виступає й таке поняття, як “гуманізм” [6, с. 92].

Оскільки всі дослідники схиляються до думки, що гуманність – моральна якість особистості, для розуміння її сутності та шляхів формування можна застосовувати власне підходи до розуміння моральних якостей, а саме:

- 1) як відношення до оточення (інших людей і явищ) – Б.Ананьев, В.Мясищев;
 - 2) як єдність свідомості, почуттів і волі – Л.Архангельський, А.Шишкін;
 - 3) як синтез певних усталених мотивів, прагнень особистості і певних способів поведінки, що дозволяють реалізувати ці мотиви в повсякденному житті – Л.Рубінштейн, Л.Божович.
- Таким чином, поняття “гуманність” розглядається з трьох різних позицій:

- як певне ставлення до оточуючих людей і явищ дійсності, що закріплюється в поведінці особистості і усталено проявляється в різноманітних ситуаціях;
- як єдність знань про гуманні якості особистості, добро і зло, почуття любові і поваги до людей і вмінь правильно чинити у відповідності зі знаннями і почуттями;
- як моральна якість, провідним компонентом якої є мотиви її прояву.

Як якість особистості гуманність формується в процесі взаємовідносин з іншими людьми, розкривається в проявах доброзичливості і дружелюбності, готовності прийти на допомогу іншій людині, уважності до неї; в рефлексії – вмінні зрозуміти іншу людину, поставити себе на її місце; в емпатичній здібності до співчуття, співпереживання; в толерантності – терплячості до поглядів, вірувань, поведінки інших людей.

Виходячи з вище зазначеного, сучасні педагоги-дослідники, розглядаючи різні аспекти формування гуманних взаємин, визначають гуманність як:

- “надхарактеристику особистості, яка включає комплекс таких якостей, що відображають дбайливе ставлення людини до людини” [5, с. 35];

- “сукупність морально-психологічних властивостей особистості (людяність, людинолюбство, співпереживання, співчуття, повагу гідності іншої людини, вияв турботи стосовно людини, нетерпимість до всякого зла та ін.), що відображають усвідомлене і співпереживаюче ставлення до людини як до вищої цінності” [6, с. 21];
- “складну інтегральну якість особистості, яка включає в себе певне емоційне ставлення до оточуючих людей, що вкорінюється в поведінці особистості і усталено проявляється в різноманітних категоріях” [9, с. 87].

Ми вважаємо, що всі ці підходи до розуміння сутності моральних якостей, зокрема, гуманності, не взаємовиключають, а доповнюють один одного.

На основі аналізу наукових джерел з проблеми дослідження, спираючись на означені підходи, ми визначаємо гуманність як інтегративну, динамічну моральну якість особистості, що являє собою синтез знань про гуманні якості особистості, мотивів позитивного ставлення і вмінь адекватно чинити у відповідності із знаннями і почуттями. У світлі сказаного гуманні батьківсько-дитячі взаємини є не що інше, як прояв ними в цих взаєминах гуманності.

Гуманні взаємини є видом моральних відносин, які пронизані духом доброзичливості, турботи й поваги один до одного, проявляються у таких морально-психологічних властивостях особистості, як людяність, довіра, співчуття й співпереживання іншій людині, нетерпимість до несправедливості, зла, жорстокості. На думку М.Вейта, ці відносини виявляються як мотиви позитивного морального вчинку особистості школяра й відбивають високий рівень його моральної свідомості, переконань, гуманістичних почуттів, що проявляється у соціально-значущій діяльності, непримиренності до байдужості, приниження [2, с. 10]. Дослідник розглядає формування гуманних відносин як педагогічно керований процес становлення, розвитку і якісного перетворення відносин між членами колективу, що здійснюється під впливом всієї сукупності об’єктивних і суб’єктивних умов. Суть цього процесу полягає в тому, що досвід гуманізації взаємин між людьми, норми суспільної моралі стають надбанням не лише окремої особистості, але й усього колективу, перетворюючись у моральні потреби й здатності кожного його члена.

В. Авраменкова, аналізуючи поняття “гуманні відносини”, ґрунтується у своєму дослідженні на системно-діяльнісному підході до особистості, розробленого А. Петровським і дотримується принципів стратометричної концепції й концепції персоналізації [8, с. 12]. Дослідниця переконана, що ключ до розуміння особистості дитини перебуває в системі суспільних відносин, у світі значущих для неї людей, у соціальній групі. Заданий у соціальній ситуації розвиток, історико-культурний матеріал засвоюється дітьми через спільну діяльність із дорослими й однолітками, яка виконує кілька функцій: породжує міжособистісні взаємини, опосередковує процес входження індивіда в соціальну спільність, саме в ній реалізуються й перетворюються взаємини людей [8, с. 80].

Важливим структурним компонентом гуманних взаємин є гуманістичні потреби. Вони становлять сутність і механізм всіх видів людської активності, оскільки саме потреба людей спілкуватися один з одним і є джерелом гуманних взаємин. На переконання Б.Лихачова, “не можна сформувати відносини, а, значить, певні властивості і якості особистості, не сформувавши, не розвивши в дитині потреби у тій чи іншій діяльності” [7, с. 23].

До потреб, що структурують гуманність, дослідники відносять наступні: 1) потреба в емоційному контакті, у прилученні до духовного світу іншої людини; 2) потреба в повазі до оточуючих людей; 3) потреба піклуватися про близьких і далеких людей; 4) потреба в спілкуванні, співчутті, співпереживанні.

Як відомо, потреби є джерелом активності особистості, мотиви ж виступають конкретним проявом їхньої сутності. Інакше кажучи, мотиви відіграють роль спонукань до діяльності, прямо пов’язаних із задоволенням певних потреб. Психологами встановлено, що саме мотив є обґрунтуванням вибору способу поведінки людини. Формування гуманних взаємин передбачає необхідність піклуватися про те, щоб мотиви дітей, що спонукають їх до діяльності, були високоморальними й мали соціальну цінність. Серед мотивів, властивих дітям молодшого шкільного і підліткового віку, учені виділяють такі, як прагнення принести користь колективу і батькам, почуття відповідальності перед ними, бажання подарувати радість, надати безкорисливу допомогу іншим людям, прагнення мати взірець для

наслідування і йти за ним, заслужити похвалу вчителя, батька (матері).

Сучасні дослідження показують, що саме система мотивів, що визначає поведінку дитини, є провідним компонентом у структурі моральних якостей. Без відповідних мотивів не засвоюються й не закріплюються потрібні форми поведінки. Однак гуманістичні мотиви поведінки формуються в дітей у тих колективах, де їхня практична активність спрямована на досягнення суспільно значущих цілей, причому більшість членів групи є суб'єктами цієї діяльності.

Важливим педагогічним завданням є виховання гуманістичних почуттів дитини. Вони розглядаються в якості своєрідних емоційних форм відбиття дійсності, у яких виражаються суб'єктивні відносини людини до світу. До низки моральних почуттів належать ті, що визначають наші відносини до самих себе, до людей, до людських взаємин: співчуття, почуття доброзичливості, товариства, почуття дружби, задоволення. Навіть простий емоційний відгук людини являє собою не окремий, ізольований акт поведінки, а завжди є "комплексною, цілісною реакцією" [8, с. 11]. Гуманістичні почуття являють собою різновид емоційних взаємин дітей до батьків, інших людей, близьких і далеких. Маючи перед собою картину проявів емоційного життя дитини, можна побачити всі істотні сторони особистості: спрямованість, інтереси, мотиви, спонукання, важливі для даного етапу життя. Емоції є тими переживаннями, на основі яких утворюються почуття в якості властивостей особистості, вони, у свою чергу, виявляються у вигляді певних емоційних проявів [4, с. 4].

Все різноманіття відносин людини до дійсності реалізується у вчинках і діях. Про ступінь ефективності формування моральних якостей і вираження їх у взаємодіях можна судити за зміною змісту гуманних відносин й орієнтації дитини у величезній безлічі вчинків. Вчинок можна визначити як "дію, що усвідомлюється суб'єктом як суспільний акт, що виражає відношення цієї людини до іншої людини, колективу, суспільства в цілому й, у свою чергу, викликає до себе те або інше зворотне відношення" [8, с. 52].

Спираючись на положення А.Люблінської, яка розглядала структуру особистісних відносин з точки зору єдності трьох груп компонентів, які її утворюють: ціннісно-когнітивної,

емоційної і діяльнісної, ми виокремили компоненти, які, на наш погляд, найбільш точно визначають сутність гуманних взаємин батьків і дітей, перебувають між собою у взаємозв'язку і взаєморозвитку.

Структура досліджуваного поняття є інтегральною і складається з трьох компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного.

Розуміння сутності поняття "гуманні батьківсько-дитячі взаємини" дало змогу визначити показники критерію сформованості гуманних взаємин між суб'єктами виховного процесу.

Показниками когнітивного критерію були визначені:

Для батьків: наявність знань про вікові та індивідуальні особливості дітей молодшого і підліткового віку, вплив внутрішньосімейної атмосфери та міжособистісних взаємин на розвиток дитини, морально-етичні норми та способи їх реалізації, усвідомлення і визнання самостійної цінності кожної дитини, знання її прав, наявність знань оптимальних методів виховання та виховних стратегій і тактик.

Для дітей: наявність морально-етичних знань молодшого шкільного та підліткового віку про моральні норми, що характеризують гуманні взаємини батьків і дітей, про відповідні загально визнаним гуманістичним принципам норми і правила поведінки; усвідомлення необхідності виконувати певні обов'язки стосовно батьків, приймати осмислені моральні рішення з урахуванням конкретних умов; усвідомлення сутності таких понять як любов, взаємна повага, чуйність, турботливість стосовно батьків; здатність до рефлексії.

Показниками емоційно-ціннісного критерію є:

Для батьків: прояв емпатійної здатності, поваги, тактовності, чуйності до всіх членів родини загалом і до дитини зокрема; прагнення виявляти відповідні почуття до дитини, визнавати її самостійну цінність й надавати необхідну і вчасну допомогу в її особистісному розвитку.

Для дітей: уміння і потреби відчувати переживання інших людей (батьків), емпатійно співчувати їм; емоційно-позитивне ставлення до моральних норм, потреба і бажання діяти згідно з ними, добровільно приймати моральні рішення на благо батьків; альтруїстичні прагнення творити добрі вчинки на користь батькам, родині.

Показниками діяльнісного критерію виступили:

Для батьків: уміння виховувати дітей на гуманістичних принципах, здатність визнавати самостійну цінність дитини й надавати необхідну і вчасну допомогу в її особистісному розвитку, здатність до самостійного пошуку оптимальних виховних стратегій і тактик і залагоджування конфліктних ситуацій.

Для дітей: здатність проявляти почуття любові, поваги, турботливості, чуйності стосовно батьків; уміння свідомо аналізувати свої рішення, дії та відповідати за їхні наслідки; надання безкорисливої допомоги батькам, прояв привітності у спілкуванні з ними; здатність виявляти самостійність у прийнятті моральних рішень.

Мета формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у нашому дослідженні передбачатиме задіявання двох однаково важливих механізмів формування морально ціннісних, позитивних міжособистісних взаємин: зовнішній – діловий, що утворює основу спілкування та діяльності, і внутрішній – духовно-емоційний. Зовнішній механізм у нашому дослідженні включатиме такі аспекти:

- 1) покращення міжособистісних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного та підліткового віку через організацію з учнями виховної роботи на засадах особистісно орієнтованого підходу, концептуальних в аспекті досліджуваної роботи.
- 2) підвищення виховної компетентності батьків з різних типів сімей (стосовно їх виховного потенціалу) з метою покращення міжособистісних взаємин дорослого з дитиною, забезпечення позитивного впливу сім'ї на формування та розвиток особистості дитини;
- 3) підвищення відповідної компетентності вчителя, підготовленості до діяльності як на рівні дітей, так і на рівні батьків.

До внутрішньої детермінанти формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин належить власне психологічний механізм міжособистісних взаємин, метою якого є налагодження чи зміцнення (за його наявності) довірливого духовно-емоційного контакту між дитиною і батьками; дитиною і вчителем; вчителем і батьками (з врахуванням особливостей взаємодії в кожному типі сім'ї).

Література:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Лидия Ильинична Божович. – СПб. : Питер, 2008. – 398 с.
2. Вейт М.А. Формирование гуманных отношений в коллективе учащихся общеобразовательной школы: автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. пед. наук: спец. 13. 00. 01 “Теория и история воспитания” / М. А. Вейт. – М., 1987. – 23 с.
3. Даль В. Толковый словарь великорусского языка: [В 4-х томах]. – М. : Госиздат иностр. и национ. словарей, 1995. – 699 с.
4. Ковалев А.Г. Воспитание нравственных чувств у школьников. / А. Г. Ковалев. – Л. : Лениздат, 1961. – 42 с.
5. Конникова Т.Е. Роль коллектива в формировании общественной направленности личности школьника / Т. Е. Конникова // Нравственное воспитание школьников в коллективе. – Л. : ЛГПИ им. А.И.Герцена, 1970. – С. 4-34.
6. Педагогика: [учеб. пособие для студ. вузов; под ред. С. А. Смирнова]. – М. : Изд. центр “Академия”, 1998. – 512 с.
7. Психология развивающейся личности : [учеб. пособие для студ. вузов; под. ред. А. В. Петровского]. – М. : Просвещение, 1987. – 240 с.
8. Петровский А.В. Психологические проблемы взаимодействия коллектива и личности / А. В. Петровский. – М.: АПН СССР, 1988. – С. 41-52.
9. Сенатор С.Ю. Формирование гуманных взаимоотношений в многонациональных коллективах младших школьников общеобразовательных учреждений: [монография] / С. Ю. Сенатор. – М. : МГОПУ им. М.А. Шолохова, 2004. – 160 с.
10. Філософський енциклопедичний словник / [редкол. В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

В статье рассматриваются основные аспекты современного состояния исследования понятия гуманных родительско-детских взаимоотношений в теоретических работах.

Ключевые слова: семья, гуманность, гуманные взаимоотношения, родители, дети.

The main aspects of modern state of investigation of notion of humane paternal-children's mutualrelation in theoretical transactions are considered in the article.

Key words: family, humanity, humane mutual relation, parents, children.